

Sananvapaus ja kirjastotyö

Iranin johtajan ajatollah Ruhollah Khomeinin langettama käsky tappaa intialaissyntyinen muslimi, brittikirjailija Salman Rushdie on herättänyt varsinkin länsimaissa syvää tyrmistystä. Rushdie ei ole ensimmäinen kirjailija, jonka teos tuomitaan jumalanpilkkan ja uskonnon halveksunnan vuoksi eikä hän liene viimeinenkään, mutta kuolemantuomiolle esimerkkejä saadaan läntisissä maissa hakea vuosisatojen takaa. Sieltäkään ei löydy tällaista avointa teloitamisvaltuutusta. Joskaan Iran ei ole sama kuin islamilainen maailma, on kuitenkin kysymyksessä kahden eri ajassa vaikka yht' aikaa elävän kulttuurin yhteentörmäyksestä.

Khomeinin käsky loukkaa ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen sisältyvistä määräyksistä ennenkaikkea jokaisen ihmisen oikeutta elämään. Toissijaista on siihen nähden tuomitun sananvapauden loukkaaminen. Uskonnon nimissä tehdystä kirjailijan sananvapauden kiellosta siirryttiin hänen elämisen oikeutensa kieltoon ja siten terrorismin oikeuttamisen moraalisesti arveluttavalle alueelle. Tapauksen mittasuhteet ovat kauhistuttavat.

En ole lukenut Salman Rushdien »Saatanallisia säkeitä», joten minulla ei voi olla kirjasta omaa mielipidettä. En myöskään tunne islamia uskontona ja kulttuurina niin hyvin, että voisin uskotella edes itselleni kykeneväni kirjan lukemalla muodostamaan perustellun käsityksen teoksesta islamilaisten arvojen kannalta, en välttämättä myöskään sen taiteellisesta arvosta.

Mielessäni pyörii muisto eräästä keskustelusta Belgradissa pidetyn Unescon yleiskokouksen ajalta. Bussiretkellä Szegediin sain vierustoverikseni egyptiläisen arkkitehdin, joka tarinoi kansani uskonnon ja rakennustaiteen suhteista. Muistini sopukkoihin on jäänyt mm. seuraava katkelma: »... kristillisyyden keskittyä tuonpuoleiseen elämään, islamilaisuus tähän elämään, jota elämme.» Kulttuurien yhteentörmäys valottuu myös tältä kannalta, murhakäskey sen sijaan ei. Käskyille ei tietävästi löydy oikeutusta Koraanista.

Tapauksen länsimaissa herättämissä reaktioissa sananvapauden puolustus on osin saanut piirteitä, joissa sananvapaus korostuu ikäänkuin jonkinlaisena absoluuttisena perusarvona, jonka pohjalta yhteiskunnan moraaliperusta rakentuu. Ei sananvapaudella voi yksinään olla missään yhteiskunnassa tällaista funktiota. Ihmisoikeudet ja kansalaisten perusoikeudet muodostavat kokonaisuuden, jossa sananvapaudella on oma arvokas tehtävänsä, mutta myös tunnustetut moraalien alueeseen kuuluvat rajoituksensa.

Kirjasto- ja informaatiopalvelualalla on monia kytkentöjä sananvapautta koskeviin kysymyksenasetteluihin. Itse asiassa on hämmästyttävää miten vähän näistä kytkennöistä on käyty keskustelua viime vuosina. Huomio on esim. IFLAn piirissä kiinnitetty ihanteellisiin tavoitteisiin, kuitenkin jotenkin käytännöllisesti ikäänkuin nuo tavoitteet voitaisiin saavuttaa lähinnä tekemällä tiettyjä töitä. Yleismaailmallisen bibliografisen valvonnan (UBC) ja julkaisujen saatavuuden (UAP) -ohjelmia kannattaa ihanne kaikkien ihmisten asuinpaikasta riippumattomasta oikeudesta saada käyttöönsä misä tahansa tuotettuja julkaisuja. Ihannetta taustoittaa se ajatuksen-, mielipiteen- ja sananvapauden oikeuksiin liittyvä seikka, että nämä vapaudet edellyttävät myös tiedon hankinnan vapautta. Päämääriensä puolesta ohjelmat palvelvat yleisten ihmisoikeuksien toteutumista mitä selkeimmin. On kuitenkin niin, että niitä yhteiskunnallisia olosuhteita, joissa ohjelmat voidaan toteuttaa, kirjastot eivät kykene luomaan. Tie on kuljettava kansainvälisen yhteistyön kautta ja nimenomaan hallitustenvälisen yhteistoiminnan tasolla.

Tapaus Rushdien pohtiminen johti minut haivaitsemaan, miten IFLAn ohjelmista paljastuu länsimaiselle edistysajattelulle ominainen käsitys ihmisestä tietoa janoavana olentona. Umberto Econ monikerroksinen »Ruusun nimi» valottaa jännittävästi tätä ihmistä. Eco antaa Adson Melkin kertoa Fra William Baskervillestä

näin: »Silloin en vielä tiennyt mitä Fra William etsi enkä totta puhuen tiedä sitä vieläkään. Oletan, ettei hänkään sitä tiennyt, häntä kun ajoi pelkästään totuuden kaipuu ja epäily... että totuus ei olisikaan semmoinen kuin miltä se sillä hetkellä näytti.»

Kansainvälisiä kirjastojärjestelmiä ja -ohjelmia rakennetaan meidän aikamme Fra Williamelle. Millaiset ovat ne sosiaaliset, uskonnolliset ja ideologiset — niin, ja valtopoliittiset — reunaehdot eri kirjastoympäristöissä, jotka määrittelevät millä tasolla yhteishankkeet voivat todellisuudessa toteutua? Kulttuurien ja valtopoliittikan yhteentörmäykset koskettavat myös kirjastollisia tiedonvälitysjärjestelmiä eivätkä vain niitä, vaan myös tällaista välitystyötä tekeviä ihmisyksilöitä.

Voidaan tietysti kysyä mitä merkitystä jollain tapaus Rushdiella on Suomen kirjastolaitoksen kannalta. Tuskinpa täällä kukaan ampuu kirjastonhoitajan hengiltä, jos tämä hankkii koelmaan »Saatanalliset säkeet» suomennoksena, ruotsinnoksena, alkuperäiskielellä... Sitäpaitsi: »Kirjastolaitoksen yhteiskunnallisena päämääränä on yleisen tietohuollon turvaaminen. Tämän se saavuttaa edistämällä vapaata, monipuolista ja moniarvoista tiedonkulkua sekä turvaamalla tasapuolisesti erilaisten näkökantojen esiinpääsyn» (ks. Kirjastolehti 1989,

N:o 1, s. 16). Ei liene haitaksi suomalaiselle kirjastonhoitajalle käsittää, että se, mikä on mahdollista toteuttaa arkityössä Suomessa, on josain muualla kiellettyä, jopa rikolliseksi tulkittavaa toimintaa. Kuviteltakoonpa ensi alkuun millaista olisi olla iranilainen kirjastonhoitaja, joka hankkii kaukolainana Rushdien kirjan islamin synnystä kirjoitettuja tekstejä tutkivalle asiakkaalleen.

Tapaus Salman Rushdie on ennenkaikkea ihmisoikeusasia. Se vavahduttaa julmuudellaan. Absoluuttiselle vallalle ihmisyksilöt ovat merkityksettömiä.

Kirjasto- ja informaatiopalvelutyölle kuuluu — ainakin sille tulisi kuulua — asiakkaan kohtaaminen yksilönä omine yksilön tarpeineen, siis asiakkaan subjektiivisuuden tunnustaminen. Siksi sananvapauden loukkaaminen ja sen riisto yhdeltä yksilöltä on laajakantainen teko, joka koskettaa jokaista kirjasto- ja informaatiopalvelun piirissä toimivaa. Tilaa farisealaiselle omahyväisyydelle on hyvin vähän. Alan tutkijoita tapahtuneen tulisi haastaa myös selkiinnyttämään käsitteellisesti kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnan kytkentöjä sananvapauteen.

Helsingissä 12. 3. 1989

Marjatta Okko